

נוהל טיוח

חקירתם לכאורה של

אירועי "צוק איתן"

ב'צ'ק'ם
B'TSELEM
بتسيلم

נוהל טיוח:

חקירתם לכאורה של אירועי "צוק איתן"

ספטמבר 2016

נתמך במענק מ- Open Society Foundations

ISBN 978-965-7613-21-4
שער: Abed Rahim Khatib, Flash90
סטודיו עינהר

3	מבוא
5	א. עוד לפני החקירות "הכל חוקי"
6	ב. "הכובע הכפול" של הפצ"ר
7	ג. החקירות: "מקרים חריגים" בלבד
7	1. הליך הבדיקה
9	2. נתונים: תוצאות החקירות עד אוגוסט 2016
10	3. דוגמאות: תיקים שנסגרו
16	4. והתוצאה - גם בסיום ההליך - "הכל חוקי"
19	מסקנות

עוד בזמן הלחימה פנה סא"ל רונן הירש, אז הפרקליט לעניינים מבצעיים, לבצלם וביקש כי הארגון יעביר לו את המידע הקיים ברשותו "על אודות אירועים שאירעו במהלך המבצע ואשר ביחס אליהם קיים חשד כי בוצעה הפרה של הדין".⁷ בצלם השיב לסא"ל הירש כי, בניגוד לעבר, אין בכוונתו להעביר לצבא מידע הנוגע להפרות של המשפט ההומניטארי הבינלאומי במהלך הלחימה, שכן הארגון אינו מאמין כי התלונות יובילו לתוצאות משמעותיות כלשהן. הניסיון המצטבר של בצלם מראה כי הבדיקות והחקירות שנערכו בעקבות תלונות שהוגשו בעבר לא חתרו לחקר האמת ולא הביאו לעשיית צדק; הן רק סייעו ליצירת מראית עין של מערכת אכיפת חוק מתפקדת, בעוד האחראים לפגיעות הנרחבות בבני אדם וברכוש ולהפרות של המשפט ההומניטארי הבינלאומי לא נחקרו ולא נענשו.⁸

במקביל למענה לפרקליטות הצבאית, פרסם בצלם מסמך שהצביע על שלוש בעיות עיקריות באופן שבו ניהלה ישראל את החקירות של אירועי הלחימה הקודמים ברצועה – "עופרת יצוקה" בתחילת 2009 ו"עמוד ענן" בנובמבר 2012.⁹

ראשית, הדרג המדיני והדרג הפיקודי הבכיר בצבא – אשר התוו את המדיניות, היו אחראים לניסוח הפקודות וקיבלו החלטות מבצעיות במהלך הלחימה – לא נחקרו על ידי אף גוף רשמי ומעולם לא נדרשו לתת דין וחשבון בגין אחריותם לתוצאות הקשות של החלטותיהם.

בקיץ 2014 התחולל "סבב לחימה" נוסף בין ישראל והפלסטינים ברצועת עזה, שכונה "צוק איתן". מבחינת היקף הפגיעה בפלסטינים, היה זה העימות הקטלני וההרסני ביותר מאז 1967. במהלך חמישים ימי "צוק איתן" – שכללו התקפות מהאוויר ובהמשך גם כניסה של כוחות רגליים – הרגה ישראל 2,202 פלסטינים. מהם, 1,392 – המהווים 63% – לא השתתפו בלחימה. 546 מכלל ההרוגים היו מתחת גיל 18, מהם 526 לא השתתפו בלחימה.¹ לפי ההערכות, כ-18,000 בתים נהרסו או ניזוקו קשות ויותר מ-100,000 פלסטינים נותרו חסרי בית.² מנתונים שפרסם השב"כ עולה כי במהלך הלחימה ירו פלסטינים 4,692 רקטות ופצצות מרגמה מרצועת עזה לכיוון ישראל.³ כתוצאה מכך נהרגו בישראל שישה אזרחים (אחד בעל אזרחות תאילנדית), ובהם ילד בן 4. במהלך הלחימה נהרגו גם 62 חיילים בידי פלסטינים. שלושה חיילים נוספים נהרגו על ידי חיילים אחרים וחייל נוסף נהרג בתאונה מבצעית.

בינואר 2015 פרסם בצלם את ממצאיו הקשים בנוגע ללחימה ב"צוק איתן", בדגש על מדיניות הפצצת הבתים שיישמה ישראל.⁴ דו"ח זה הצטרף לפרסומים של ארגוני זכויות אדם אחרים – ברצועת עזה, בישראל ובעולם – במהלך הלחימה ולאחריה.⁵ מועצת זכויות האדם של האו"ם פרסמה אף היא דו"ח שסקר את הפרות המשפט ההומניטארי הבינלאומי במהלך הלחימה, אשר כלל גם התייחסות לבעייתיות שבמנגנוני החקירה הקיימים בישראל.⁶

1. לפירוט הנתונים ר' אתר בצלם: http://www.btselem.org/2014_gaza_conflict/he

2. ר', בין השאר: OCHA, Gaza One Year On – Humanitarian Concerns in the Aftermath of the 2014 Hostilities, June 2015 (http://gaza.ochaopt.org/2015/06/key-figures-on-the-2014-hostilities/#_ftn6)

3. לפירוט הנתונים, ר': <https://www.shabak.gov.il/publications/study/Pages/ReportY2014.aspx>

4. בצלם, דגל שחור – על המשמעותיות המוסריות והמשפטיות של מדיניות תקיפת בתי המגורים ברצועת עזה בקיץ 2014, ינואר 2015.

5. ר', למשל: Human Rights Watch, Unlawful Israeli Airstrikes Kill Civilians, 15 July 2014; Amnesty International, Families Under the Rubble: Israeli Attacks on Inhabited Homes, November 2014; Al-Mezan Center for Human Rights, Complaint submitted to the United Nations concerning large-scale destruction and damage to family houses in the Gaza Strip with associated profound loss of life and injury to Palestinian residents, during Israel's military operation between 7 July 2014, 30 September 2014 לזכויות אדם, מרחב לא מוגן, ינואר 2015.

6. Report of the detailed findings of the Commission of Inquiry on the 2014 Gaza Conflict, A/HAC/29/CRP.4 <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/ColGazaConflict/Pages/ReportColGaza.aspx>

7. מכתב לחגי אלעד, מנכ"ל בצלם, מסא"ל רונן הירש, הפרקליט לעניינים מבצעיים, 11.8.14.

8. מכתב לסא"ל רונן הירש, הפרקליט לעניינים מבצעיים, מחגי אלעד, מנכ"ל בצלם, 4.9.14.

9. בצלם, כיצד הוכיחו הרשויות הישראליות שהן אינן יכולות לחקור חשדות להפרות של המשפט ההומניטארי הבינלאומי בפעולות ישראל ברצועת עזה, ספטמבר 2014.

שנית, הפצ"ר, שהיה אחראי למתן הייעוץ המשפטי לצבא לפני הלחימה ובמהלכה, נושא גם באחריות להכריע באלו מקרים ייפתחו חקירות פליליות נגד חילים וקצינים בחשד להפרת החוק. "כובע כפול" זה יוצר ניגוד עניינים מובנה, בוודאי במקרים שבהם חשד כזה מתעורר כתוצאה מהייעוץ שנתנה הפרקליטות הצבאית עצמה.

עסקו בעיקר בהליכי קבלת ההחלטות בדרג המדיני, במוכנות הצבא לטיפול במנהרות שחפר חמאס ובתפקוד המודיעיני.¹¹ אמנם בתחילה הודיע מבקר המדינה כי בכוונתו לבחון גם נושאים הנוגעים למשפט הבינלאומי, אולם עד היום לא פורסם כל מסמך בנושא זה.¹²

כך, מערכת אכיפת החוק הצבאית היא הגוף הישראלי הרשמי היחיד שחקר – ועדיין חוקר – את הפגיעה בפלסטינים ואת החשדות להפרות של המשפט ההומניטארי הבינלאומי. כבעבר, מערכת זו מתמקדת בבחינה של "מקרים חריגים" בלבד. עד היום פרסמה הפרקליטות הצבאית חמישה עדכונים בנוגע לטיפול במקרים אלה, האחרון שבהם פורסם בסוף אוגוסט 2016.¹³

מסמך זה הוא המשך למסמך שפרסם בצלם בתום הלחימה ומטרתו לסקור את הדרך שבה בחרה המדינה לחקור חשדות להפרות של המשפט ההומניטארי הבינלאומי שאירעו במהלך "צוק איתן". דפוסי הטיח שתוארו באותו מסמך היו הבסיס להחלטה שלא להגיש תלונות למערכת אכיפת החוק הצבאית. עם זאת – מאחר שלפחות תיאורטית כל מערכת יכולה לתקן את עצמה – החלטנו לבחון, שנתיים לאחר תום הלחימה, את פעולתה של מערכת אכיפת החוק הצבאית.

שלישית, המקרים שבהם נפתחו חקירות מצ"ח היו בודדים ונגעו רק לאירועים שהוגדרו "חריגים". החקירות כוונו לדרגים הנמוכים בשטח, והם לבדם נדרשו לשאת באחריות כלשהי. מעבר לכך, חקירות אלה נפתחו באיחור, נמשכו זמן רב והתנהלו באופן שטחי, שלא אפשר להגיע לחקר האמת.

בצלם ציין במסמך כי אם יוקם מנגנון חקירה עצמאי, רציני וענייני, שיבחן את החשדות להפרות של המשפט ההומניטארי הבינלאומי במהלך הלחימה – לרבות בחינה של המדיניות, של ההוראות ושל אחריות הדרג המדיני והדרג הפיקודי הבכיר – הארגון יברך על כך ויעביר את כל המידע שברשותו למנגנון זה. עם זאת, מובן כי חובתה של ישראל לחקור את אירועי "צוק איתן" באופן עצמאי ואפקטיבי אינה תלויה במידע שבצלם העביר או לא העביר לפרקליטות הצבאית בנוגע לאירועים שהתרחשו במהלך הלחימה. החובה להבטיח מתן דין וחשבון בכל מקרה שבו הופר החוק – עומדת בעינה.

גורמים ישראלים רשמיים דחו את הדרישה להקמת מנגנון חקירה חלופי, בטענה שהמנגנון הקיים עונה על הדרישות הקבועות בחוק.¹⁰ במקום זאת, עם סיום הלחימה, הודיעו שלושה גופים שונים בישראל כי בכוונתם לבדוק את שהתרחש במהלכה: ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, מבקר המדינה והפרקליטות הצבאית. שני הגופים הראשונים

10. ר', למשל, מכתב לעו"ד תמר פלדמן מהאגודה לזכויות האזרח ויישטיין, אז היועץ המשפטי לממשלה, 5.8.14, וכן מכתב לעו"ד תמר פלדמן ולעו"ד רוני פלי מהאגודה לזכויות האזרח מד"ר רועי שיינדרוף, המשנה ליועץ המשפטי לממשלה) משפט בין-לאומי), 11.5.16. המכתבים נמצאים באתר האגודה לזכויות האזרח: <http://www.acri.org.il/he/32152>

11. ר' רון בן ישי, "נתניהו כבר הופיע; כך תתנהל חקירת צוק איתן", ynet, 1.9.14; יוחאי עופר, "יותר משנה אחרי: דו"ח הכנסת על צוק איתן טרם פורסם", NRG, 27.12.15; עמוס הראל וגילי כהן, "בדיקת 'צוק איתן' אצל המבקר והכנסת תקועה", הארץ, 4.2.15; אמיר תיבון, "חמאס מחדש חפירת מנהרות, אך בישראל עדיין לא סיימו לחקור את 'צוק איתן'", וואלה, 5.2.15.

12. עמוס הראל, "משרד המבקר: דו"ח הליקויים בטיפול במנהרות חמאס הוא קריאת השכמה לממשלה וצה"ל, הארץ, 5.2.16.

13. לפירוט העדכונים ר' אתר הפרקליטות הצבאית: www.law.idf.il.

א. עוד לפני תחילת החקירות: "הכול חוקי"

משרד החוץ, המטה לביטחון לאומי והפרקליטות הצבאית – אשר באותה עת הייתה עדיין עסוקה בחקירתם של חלק מהמקרים ובדיונים האם לפתוח בחקירה פלילית בנוגע למקרים אחרים. בעת הצגת הדו"ח בממשלה אמר ראש הממשלה, בנימין נתניהו:

מדינת ישראל וצה"ל אכן מחויבים לכללי הדיון הבינלאומי, גם כשאנחנו נלחמים בארגוני טרור שמכירים את הכללים הללו בצורה מכוונת. אני חייב להגיד שהמחויבות שלנו לא נובעת מדו"ח כזה או אחר של ועדה כזו או אחרת של האו"ם. היא נובעת מכך שישראל היא מדינה דמוקרטית, מדינה מוסרית, מדינה ערכית שפועלת לפי הדיון הבינלאומי. אנחנו גם לא חוששים לבדוק את עצמנו כשצריך. מנגנוני הבדיקה והחקירה שקיימים במדינת ישראל ביחס לטענות על הפרת דיני מלחמה הם מהמובילים בעולם. כשמגיעות טענות אמינות הן נבדקות כנדרש.¹⁸

זמן קצר לאחר מכן, עם פרסום דו"ח מועצת זכויות האדם של האו"ם על "צוק איתן", אשר ביקר בחריפות את התנהלותה של ישראל במהלך הלחימה,¹⁹ חזר ראש הממשלה על דבריו אלה.²⁰ יו"ר האופוזיציה יצחק הרצוג אמר מצדו כי "אני לא צריך אף דו"ח בינלאומי ואף ועדה כדי לדעת שצה"ל הוא צבא מוסרי. בעוד שאצל החמאס הרג חפים מפשע הוא המטרה העיקרית אני יכול להגיד מניסיוני בישיבות קבינט רבות ששאלת הפגיעה בבלתי מעורבים וחפים מפשע עולה תמיד על השולחן".²¹

אמירות אלה הבהירו כבר מלכתחילה כי לאף גורם אין עניין לחקור לעומק את המדיניות, ההוראות או הנחלים ואת האחראים להם. כל אלה הוכרזו מראש על ידי גורמים רשמיים – לרבות כאלה שתפקידם לפקח על החלטות הדרג המדיני והדרגים הבכירים בצבא – כחוקיים וכערכיים, אף לפני שהתבררו תוצאות הלחימה ועוד בטרם החל גוף כלשהו לחקור את שהתרחש במהלכה. ואכן, גם שנתיים לאחר מכן, אין זה מפתיע ששאלות של מדיניות – ובכלל זה מדיניות התקיפה של בתיים מאוכלסים שכתוצאה מיישומה הרג הצבא מאות בני אדם, מדיניות הירי הארטילרי חסר ההבחנה על אזורים מיושבים ומדיניות הריסתם של אלפי בתיים ושטחים חקלאיים – לא נחקרו.

כבר במהלך "צוק איתן", וביתר שאת לאחר סיומו, קבעו גורמים רשמיים שונים – ובכלל זה פוליטיקאים, משפטנים ובכירים בצבא, שחלקם היו מעורבים בעצמם בלחימה או בתכנונה – כי הצבא פעל בהתאם להוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי ועשה ככל יכולתו להימנע מפגיעה באזרחים. נמסר כי ככל שהיו מקרים "חריגים" שבהם הצבא פעל בניגוד להוראות אלה – הם כמובן ייחקרו. כך למשל, אמרה ציפי לבני, שרת המשפטים דאז, בטקס פתיחת שנת המשפט תשע"ה, מיד בתום הלחימה:

כשתיפסק האש תתחיל האש המשפטית נגד מדינת ישראל, מנהיגיה, לוחמיה ומפקדיה. במערכה הזאת אני מתכוונת לעמוד בחזית כשרת משפטים, יחד עם היועץ המשפטי לממשלה, פרקליט המדינה, הפרקליט הצבאי הראשי, גם מבקר המדינה – ואנחנו ניתן את השכפ"צ המשפטי לכל חייל ומפקד בצה"ל.¹⁴

באותו מעמד אמר שיי ניצן, פרקליט המדינה, בדברים דומים: שונים אנו מאויבנו, המכירים כל עקרון חוקי של המשפט הבינלאומי ומבצעים פשעי מלחמה מכל סוג ומין. הם תוקפים אזרחים במכוון, תוך שימוש באזרחיהם כמגן אנושי. אנו מגנים על אזרחינו כמיטב יכולתנו ועושים כל מאמץ להימנע מפגיעה מכוונת באזרחיהם.¹⁵

גם האלוף דני עפרוני, הפרקליט הצבאי הראשי באותה עת והאחראי על מערכת איכיפת החוק הצבאית, הבהיר כי לתפיסתו הצבא פעל במהלך הלחימה בהתאם להוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי. במאמר שכתב, קבע האלוף עפרוני כי "צה"ל תוקף רק מטרות צבאיות לא בגלל עקרון ההבחנה, אלא משום שהוא מקפיד על טוהר הנשק. צה"ל עושה מאמצים כבירים כדי לצמצם את הפגיעה בבלתי מעורבים לא בגלל המידתיות, אלא בגלל ערך חיי אדם".¹⁶

באמצע יוני 2015 פורסם הדו"ח הרשמי של ישראל בנוגע לאירועי הלחימה.¹⁷ הדו"ח הוכן על ידי גורמים שונים, ובהם משרד המשפטים,

14. הדברים נאמרו ב-26.8.14, בטקס פתיחת שנת המשפט תשע"ה ופורסמו כהודעה של משרד המשפטים. ר' <http://www.justice.gov.il/Publications/Articles/Pages/YearOfTrialOpeningCeremony.aspx>

15. שם.

16. דני עפרוני, "הצבא בצבת המשפט", משפט וצבא 21(א), עמ' י' (יולי 2015).

17. *The 2014 Gaza Conflict, 7 July – 26 August 2014: Factual and Legal Aspects*, May 2015. <http://mfa.gov.il/ProtectiveEdge/Documents/2014GazaConflictFullReport.pdf>

18. הודעת מזכירות הממשלה, "מזכיר הממשלה הגיש לראש הממשלה את הדו"ח המציג את עמדת ישראל באשר למבצע צוק איתן", 14.6.15.

19. Report of the detailed findings of the Commission of Inquiry on the 2014 Gaza Conflict, A/HAC/29/CRP.4. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/ColGazaConflict/Pages/ReportColGaza.aspx>

20. ברק רביד, "דו"ח האו"ם על צוק איתן: ראיות לכך שישראל וחמאס ביצעו פשעי מלחמה", הארץ, 22.6.15.

21. זאב קס, "הרצוג: לא צריך אף דו"ח כדי לדעת שצה"ל צבא מוסרי", NRG, 22.6.15.

ב. "הכובע הכפול" של הפצ"ר

מצד שני, הבהיר האלוף עפרוני כי במהלך הלחימה, ואף במקביל לאותן חקירות, התקיים שיתוף פעולה הדוק בין הפרקליטות הצבאית ובין הדרגים המבצעיים בשטח. בראיון שנתן לעיתון "הארץ" הדגיש הפצ"ר את מעורבותו האישית ואת מעורבותם של אנשים נוספים בפרקליטות הצבאית ביישום מדיניות התקיפות במהלך הלחימה וסיפר כי שיתוף הפעולה של הפרקליטות הצבאית עם הדרג המבצעי היה צמוד. לדבריו, "לא החלטנו להפיץ את כל בתי המפקדים. היו בתים שלא אישרנו לתקיפה... לא התרנו פעולות ענישה נגד בתים בלי שהיה לכך הקשר מבצעי".²⁴ גם אל"ם נועם נוימן, ראש אגף הדין הבינלאומי בפרקליטות הצבאית, אמר כי "מה שאפיין את 'צוק איתן' הייתה הבנה רבה יותר מצד המפקדים לחשיבות הייעוץ. הגיעו אלינו שאלות גם בשעות הקטנות של הלילה. עמדנו לרשות המפקדים לאורך כל שעות היממה ובכל ימות השבוע".²⁵

מאחר שהחקירות שמנהלת הפרקליטות הצבאית ממילא אינן נוגעות למדיניות או להוראות, הרי שניגוד העניינים של הפצ"ר בכל הנוגע למעורבותו בנושאים אלה נותר בעיקר ברמה התיאורטית. ואולם אם התעורר חשד להפרה של הוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי במקרה שהוגדר "חריג", ואשר הפצ"ר או נציגיו היו מעורבים באישורו, עלולה להתעורר בעיית ניגוד העניינים. לבצלם לא ידוע האם אכן היו מקרים מסוג זה.

חקירתם של המקרים "החריגים" הופקדה בידי מערכת אכיפת החוק הצבאית. ואולם הפרקליט הצבאי הראשי, האחראי על חקירות אלה, נמצא בניגוד עניינים מובנה בכל הקשור להן. מצד אחד, הוא היה אחראי למתן הייעוץ המשפטי לצבא במהלך הלחימה והוא זה שאישר את חוקיות ההוראות והמדיניות שבה נקטו הכוחות. מצד שני, כעת עליו להכריע באלו מקרים תפתח חקירה ומה יהיו הצעדים שיינקטו בסיומה. לפיכך, במקרים שבהם החשד להפרה של החוק נוגע להוראות שהוא עצמו אישר, ייאלץ הפצ"ר להורות על חקירה נגד עצמו או נגד הכפופים לו.

כפילות התפקידים עולה בבירור מהתבטאויותיו השונות של הפצ"ר דאז, האלוף דני עפרוני. מצד אחד, הוא שב והדגיש את חשיבותן של החקירות והתחייב כי הפרקליטות תחקור כל חשד להפרה של החוק שיובא לידיעתה. לדבריו, לא רק שחקירות כאלה אינן פוגעות ביכולת המבצעית של הצבא, אלא להפך – הן מחזקות את חוסנו המוסרי. בראיון מקיף שנתן לעיתון "הארץ", הדגיש האלוף עפרוני את חשיבותן של החקירות שמנהלת הפרקליטות הצבאית ואמר כי "אני חושב שהצבא שלנו ערכי, אבל חלק מהערכיות שלו טמון בכך שהוא חוקר ובודק חשדות לעבירות באופן מקצועי. אם לא נעשה זאת, יהיה סימן שאלה גדול על הערכים שלו".²²

במאמר שפרסם ביולי 2015 בכתב העת "משפט וצבא" של הפרקליטות הצבאית, התייחס האלוף עפרוני לחשיבותן של החקירות שהחלו כבר במהלך הלחימה:

הקמת המנגנון תוך כדי הלחימה, מינוי אלוף לעמוד בראשו והעבודה המאומצת שלו בחודשים האחרונים, כולם ביטוי למחויבות של צה"ל לבחון את פעילותו המבצעית, לבדוק אותה ואם נדרש – גם לחקור אותה... אנחנו בודקים וחוקרים הפרות של דיני הלחימה כי מי שהפר אותם הפר למעשה גם את הערכים והנורמות של צה"ל; כי מי שהפר את דיני הלחימה, ככלל הפר גם את הפקודות וההוראות הצבאיות המעגנות בתוכן את ערכי הלחימה של צה"ל.²³

22. עמוס הראל וגילי כהן, "הפרקליט הצבאי הראשי: לא תשמעו ממני שצה"ל הוא הצבא המוסרי בעולם", הארץ, 9.4.15.
23. עפרוני, לעיל הערה 16, עמ' יא.
24. עמוס הראל וגילי כהן, "הפרקליט הצבאי הראשי: לא תשמעו ממני שצה"ל הוא הצבא המוסרי בעולם", הארץ, 9.4.15.
25. עינת שרון, "המערכה המשפטית על 'צוק איתן' תימשך שנים, במחנה", 16.7.15.

ג. החקירות: "מקרים חריגים" בלבד

המבצע". בראש המנגנון עמד בתחילה האלוף נעם תיבון, שהוחלף לאחר פרישתו מהצבא בתחילת 2016 באלוף (במיל') יצחק איתן. מנגנון זה אמור להפוך למנגנון קבוע, בעקבות המלצותיה של ועדת טירקל, והקמתו נעשתה בתיאום עם היועץ המשפטי לממשלה ובתיכונתו.²⁶

הפרקליטות ציינה בהודעתה כי מנגנון הבירור כולל כמה צוותים, כשבראש כל צוות עומד קצין בדרגת אל"ם עד אלוף (בסדיר או במילואים). חברי הצוותים הם "ברובם קצינים בכירים במילואים, בעלי מומחיות במקצועות צבאיים שונים (ארטילריה, מודיעין, אוויר, וכיו"ב), וכן משפטנים בעלי ניסיון בתחום החקירות". כל אחד מהצוותים מלווה על ידי יועץ משפטי המתמחה במשפט בינלאומי – וקצין מילואים בכיר, גם הוא מומחה למשפט בינלאומי, מונה כדי לסייע לראש המנגנון. הפרקליטות הדגישה בהודעתה כי אף לא אחד מהקצינים במנגנון הבירור השתתף בלחימה ב"צוק איתן" או היה חלק משרשרת הפיקוד במהלכה.

המשימה שהופקדה בידי מנגנון הבירור היא לבדוק "אירועים חריגים" בלבד. על פי הודעת הפרקליטות, תפקידם של הצוותים השונים מוגבל ליצירת מסד עובדתי לגבי האירועים ולאיסוף נתונים וחומרים רלוונטיים אחרים. המידע שנאסף יועבר לפצ"ר ועל בסיסו הוא יחליט "באופן מנומק" כיצד ראוי להמשיך את הטיפול בתיק: לסיים את הטיפול בו, להמליץ על צעדים משמעותיים, להורות על חקירת מצ"ח או לבקש מידע נוסף ממנגנון הבדיקה. על פי הודעת הפרקליטות, רק "עיקריהן של החלטות הפצ"ר יפורסמו", וגם זאת "בכפוף למגבלות הקבועות בדיון ולחובה לשמור על סודיות מידע". על החלטות הפצ"ר בנושא זה, בדומה לכל החלטה אחרת שהוא מקבל, ניתן לערער בפני היועץ המשפטי לממשלה והן כפופות, פורמלית, גם לביקורת שיפוטית של בג"ץ.

הפרקליטות הוסיפה כי הצוותים "הנוחו לסיים את עבודתם בתוך פרק זמן קצר" וכי לצורך כך הועמדו לרשותם

החקירות הוגבלו אם כן מראש לבחינה של מקרים בודדים ובמנותק מהקשרם הרחב. הן עוסקות בדרגי השטח בלבד ואינן בוחנות את אחריותם של נותני ההוראות או של קובעי המדיניות. ככאלה, תועלתן של החקירות מוגבלת ותרומתן לעשיית צדק ולמתן דין וחשבון אמתי על שהתרחש במהלך הלחימה נותרת שולית.

למרות זאת, ישראל מייחסת חשיבות רבה לחקירות אלה, ולטענת גורמים רשמיים מדובר במערכת אכיפת חוק יעילה ומתפקדת. להלן נבחן טענה זו, בהתבסס על המידע שפרסמה הפרקליטות הצבאית.

1. הליך הבדיקה

בהודעתה האחרונה של הפרקליטות הצבאית מאוגוסט 2016, נמסר כי היא "ממשיכה בתהליך הבדיקה והחקירה של טענות להתרחשות לכאורה של אירועים חריגים". על פי ההודעה, הטענות הגיעו לפרקליטות באמצעות תלונות שהועברו אליה, "בשם פלסטינים תושבי רצועת עזה, או על ידי ארגונים לא-ממשלתיים – ישראלים, פלסטינים או אחרים". כן נבחנו טענות שעלו בתקשורת או ב"דיווחים מבצעיים פנימיים".

על פי הודעה זו, כל תלונה עוברת קודם כל בחינה ראשונית, ו"אם נמצא שהיא מהימנה על פניה וקונקרטיה דיה", היא תועבר לפצ"ר שתפקידו להחליט האם להורות על חקירה פלילית מיידית או האם להעביר את התלונה למנגנון הבירור המטכ"לי, "לצורך בירור עובדתי מקדים בטרם קבלת החלטה אם לפתוח בחקירה פלילית".

ההודעה על הקמתו של מנגנון זה נמסרה כבר ב-10.9.14, במסגרת הודעתה הראשונה של הפרקליטות הצבאית בנושא החקירות הנוגעות ללחימה ב"צוק איתן". על פי הודעה זו, מנגנון זה "יבחן אירועים חריגים שאירעו במהלך

²⁶ ר' הודעת הפרקליטות מ-10.9.14 וכן מכתבו של ד"ר רועי שיינדרוף, המשנה ליועץ המשפטי לממשלה (משפט בין-לאומי) לעו"ד תמר פלדמן ולעו"ד רוני פלי מהאגודה לזכויות האזרח, 11.5.16.

"המשאבים המתאימים" והוענקו להם "סמכויות נרחבות" שיאפשרו להם לקבל את כל המידע הנדרש מגורמים שונים בצבא ומאזרחים.

תהליך בדיקה זה מתיימר להיות מעמיק, שקוף ומקיף, אולם בהודעת הפרקליטות רב הנסתר על הגלוי: לא ברור כמה צוותים הוקמו, מי החברים בהם ומה תפקידם בצבא. העובדה שאנשים אלו לא השתתפו בלחימה ב"צוק איתן" ולא היו חלק משרשרת הפיקוד במהלכה אכן חשובה, אך הקשרים בינם לבין אנשים שהשתתפו בלחימה, או היו חלק משרשרת הפיקוד במהלכה, משמעותיים אף הם – ובאשר לקשרים אלה לא נמסר כל מידע. בהודעה גם לא נאמר מהו אותו "פרק זמן קצר" שהוקצב לעבודה, מהם המשאבים שהוקצו לצוותים ומהן הסמכויות שהוענקו להם. נוסף על כך, הפרקליטות מציינת שהחלטותיו של הפצ"ר יפורסמו באופן חלקי בלבד, דבר המגביל מראש את האפשרות לערער בפני היועמ"ש על החלטה כזו או אחרת, או לעתור נגדה לבג"ץ – אם כי הליכים אלה ממילא לא הוכיחו את עצמם בעבר כמנגנוני פיקוח אפקטיביים.²⁷

יותר מכל, חסרה בהודעה התייחסות לעניינים המהותיים, דהיינו מהם הקריטריונים שלפיהם יחליט הפצ"ר האם להעביר מקרים למנגנון הברור, מתי יורה על פתיחה בחקירה פלילית מיידית ומה נכלל בהגדרה של "אירועים חריגים". מההודעה עולה גם כי סמכותם של צוותי הברור מצטמצמת לאיסוף נתונים ומידע בלבד, והם אינם מוסמכים לגבש המלצות או להכריע בשאלה אילו מקרים צריך בכלל לחקור. לפיכך, לא ברור מדוע יש צורך בדרגים כה בכירים שיבצעו את איסוף המידע ומה מטרת הייעוץ המשפטי המלווה את עבודת הצוותים.

מעבר לכך, את הודעת הפרקליטות בנוגע לתהליך הבדיקה המתוכנן יש לקרוא על רקע הסתייגותם המופגנת של גורמים בכירים מעצם קיומן של חקירות פליליות נגד חיילים שהיו

מעורבים בלחימה. כך, למשל, משה יעלון, שהיה שר הביטחון במהלך "צוק איתן", הבהיר כי לתפיסתו החקירות הפליליות לא נועדו כלל לטיפול בחשדות להפרות של החוק כחלק מהפעילות המבצעית, אלא רק לטיפול במקרים חריגים,

שבהם חיילים הפרו את ההוראות שניתנו להם: חקירה מחפשת אשמים. היא צופה פני עבר ומסתכלת אל העבר. יש מקרים שזה חיוני: אם מישהו, תוך כדי קרב, סרח, עד כדי עבירה פלילית – למשל ביזה, אונס, ירי בזדון על אשה או ילד או מישהו שהניף דגל לבן – יש בזה עבירה על הכללים, יש בזה היבט פלילי. זה המקום שבו חוקרים חקירת מצ"ח פלילית... זה שנלחמת בגבורה לא הופך אותך לחסין מפני בדיקה שלא עברת עבירה פלילית. אתה יכול להיות גיבור ומצטיין, אבל סרחת. אז אין ברירה. מחננו צריך להישאר טהור.²⁸

בהמשך, הבהיר יעלון:

אם השאלה היא מבצעית לגבי החלטה של איגוף או הפעלת אש – תחקיר פיקודי ולא שום חקירה פלילית של מצ"ח. זה גיבוי לפקודים, כי ההסתכלות בעניינים פיקודיים על אירועים מהסוג הזה היא חשובה. אם אין צורך ואין חשד ואין חשש לזדון או למשהו שיש בו היבט פלילי, אין בכלל מה להכניס את ההווה המבצעית לחקירה פלילית במקום לתחקיר.²⁹

אל"ם אהוד בן אליעזר, שכיהן כתובע הצבאי הראשי כאשר הסתיימה הלחימה ב"צוק איתן", אמר "אני לא שש להביא מפקדים לחקירה, אם באמת אין צורך. אנחנו שולחים אנשים להילחם ואביא אותם לחקירה רק כשזו באמת מוצדקת... אם הנסיבות יצביעו על חריגה חריפה מהנורמות המצופות, או מההוראות – אז כן, יהיו מקרים מסוימים, שצריך לבחור בקפידה, שילכו לחקירה פלילית".³⁰ קצין משטרה צבאית ראשי, תא"ל גולן מימון, סיפר כי "הרגישות שבהם נבדקים התיקים היא מדהימה בעיניי. אנחנו לא מפעילים את אותם כלי חקירה בחקירות של צוק איתן כמו שאנחנו מפעילים על עברייני או על אירוע פלילי חמור. זה כלים אחרים לגמרי...

27. להרחבה ר' בצלם, **עלה תאנה: מערכת אכיפת החוק הצבאית כמנגנון טיוח**, מאי 2016, עמ' 23-25.
28. גילי כהן ועמוס הראל, "יעלון על אירועי 'יום שישי השחור' ברפיח": אין מקום לחקירה פלילית", **הארץ**, 8.1.15.
29. אמיר בוחבוט, "יעלון על 'יום שישי השחור' ברפיח: 'לא לחקור פלילית'", **וואלה**, 8.1.15.
30. עמוס הראל וגילי כהן, "הפרקליט הצבאי הראשי: לא תשמעו ממני שצה"ל הוא הצבא המוסרי בעולם", **הארץ**, 9.4.15.

- ב-17 מקרים – 13 מתוכם נגעו להפצצות של בתי מגורים – היו הרוגים.
- בשמות המקרים האחרים, שבהם לא היו הרוגים, התבצע ירי על מבנים המוגנים על פי המשפט הבינלאומי, כמו בתי ספר ובתי חולים.

בשבעה מקרים שהוחזרו אליו על ידי המנגנון הורה הפצ"ר על חקירת מצ"ח. כל המקרים התייחסו לאירועים שבהם נהרגו בני אדם. גם כאן נמנעה הפרקליטות מלהבהיר מדוע החליט הפצ"ר להורות על חקירת מצ"ח דווקא במקרים אלה, וכל שנמסר הוא ש"הממצאים העובדתיים שנאספו על ידי המנגנון והוצגו לפצ"ר, ביססו יסוד סביר לחשד כי התקיפה בוצעה שלא בהתאם לכללים המחייבים את כוחות צה"ל".

עד אוגוסט 2016 הודיעה הפרקליטות הצבאית על מקרה אחד שבו הסתיימה החקירה – לאחר בדיקת המנגנון – ושהפצ"ר קיבל בו החלטה: מקרה הריגתם של ארבעה ילדים על חוף הים בעזה. במקרה זה הורה הפצ"ר על סגירת התיק בלא כלום.³¹ שאר החקירות עדיין מתנהלות או שהן הסתיימו וממתינות להחלטת הפצ"ר.

בנוסף, מסרה הפרקליטות הצבאית כי ב-24 מקרים נוספים הורה הפצ"ר על חקירת מצ"ח מיידית, בלי שהעביר את המקרים דרך מנגנון הביורור. על פי הפרקליטות, במקרים אלה עלו "טענות המעוררות על פניהן וללא צורך בבדיקות נוספות, יסוד סביר לחשד לביצוע עבירה". בהודעות הפרקליטות מופיע פירוט של 22 מקרים שבהם הורה הפצ"ר על חקירת מצ"ח, מתוכם 13 עוסקים בחשדות לביזה ולאלימות, שלושה בירי – מתוכם שניים בהריגת אזרחים בניגוד להוראות – ושישה אחרים בטענות שונות.

האופן שבו אנחנו חותרים כדי להגיע לאמת היא נעשית עם רגישות עצומה והכרה מובהקת וברורה שמדובר בלוחמי צבא ההגנה לישראל.³¹

2. נתונים: תוצאות החקירות עד אוגוסט 2016

באוגוסט 2016 פרסמה הפרקליטות הצבאית את ההודעה האחרונה עד כה בנוגע לחקירות "צוק איתן", ולפיה התקבלו עד למועד זה כ-500 תלונות ודיווחים הנוגעים לכ-360 אירועים. מתוכם, הועברו עד אז לבדיקת מנגנון הביורור כ-360 תלונות ודיווחים הנוגעים לכ-220 "אירועים חריגים". בהודעה זו, בדומה להודעות הקודמות של הפרקליטות, אין הסבר מדוע החליט הפצ"ר להעביר דווקא את המקרים האלה ומה נחשב בעיניו לחשד המחייב את בדיקת המנגנון. בצלם פנה לדובר צה"ל על פי חוק חופש המידע וביקש לקבל נתונים מפורטים בנושא, אולם פניות אלה לא נענו – בניגוד להוראות החוק.³²

בהודעת הפרקליטות הצבאית לא נמסר כמה מקרים החזיר מנגנון הביורור לפצ"ר עד אוגוסט 2016. כל שנמסר הוא שהפצ"ר הורה על סיום הטיפול בכ-80 מקרים שנבדקו על ידי המנגנון, בלי להורות על חקירת מצ"ח, "משלא נמצא שהיה בפעילותם של כוחות צה"ל המעורבים כדי לעורר חשד סביר לביצוע עבירה פלילית". הפרקליטות מוסיפה כי ביחס לחלק מהאירועים המליץ הפצ"ר על הפקת לקחים מבצעיים וכי בנוגע לאירועים אחרים נמצא שהצבא כלל לא היה מעורב בהם.

מתוך המקרים שהפצ"ר החליט לסגור לאחר בדיקת המנגנון, מביאה הפרקליטות הצבאית בהודעותיה נימוקים מפורטים ל-26 מקרים בלבד. אחד היה בנוגע לחשד למניעת טיפול רפואי ו-25 האחרים עסקו בירי, על פי הפירוט הבא:

31. טל לב-רם, "מפקד המשטרה הצבאית הראשית לגל"צ: "למדנו מנסיון העבר", גלי צה"ל, 24.9.15.
 32. בצלם פנה לדובר צה"ל לראשונה ב-12.11.15 ושוב ב-5.1.16. ב-7.2.16 נמסר לבצלם מדובר צה"ל כי בהתאם לחוק חופש המידע, תירש להם ארכה נוספת של 30 ימים. בצלם פנה שוב לדובר צה"ל בבקשה לקבל את הנתונים ב-15.3.16 וב-6.6.16. עד לכתיבת דו"ח זה לא התקבלה כל תשובה לפניות אלה.

33. החלטות הפצ"ר באשר לאירועים חריגים במבצע "צוק איתן" – עדכון מס' 4, 11.6.15.

עד עתה הובילה חקירה אחת בלבד להגשת כתבי אישום: שני חיילים הואשמו בביזה של 2,420 ש"ח מבית בשכונת א-שוג'אעיה, שבו התמקמו כוחות הצבא, וחייל שלישי הואשם בסיוע להם. משפטם עדיין מתנהל. 13 חקירות אחרות נסגרו בלי נקיטת צעדים נגד מי מהמעורבים ושאר החקירות עדיין מתנהלות או שהן הסתיימו והועברו לפצ"ר לקבלת החלטה. בהודעות מופיעים נימוקי הסגירה של שבעה תיקים בלבד, לפיהם התיקים נסגרו בהיעדר ראיות (שניים מהם לאחר שהמתלונן לא הגיע למסור עדות במצ"ח).

המידע שפרסמה הפרקליטות הצבאית מייצר תמונה חלקית בלבד. בהודעות הפרקליטות אין כל מידע בנוגע לכלל המקרים שהגיעו לטיפול, כך שלא ניתן לדעת איזה אחוז מהמקרים הועבר לבדיקת מנגנון הברור ומה היו השיקולים לכך, או בכמה מקרים קיבל הפצ"ר החלטה ללא בדיקת מנגנון. לא ניתן גם לדעת כמה מקרים לא טופלו עדיין ומה לוח הזמנים הצפוי לגביהם. כתוצאה מכך, אין כל דרך לקבל תמונה ברורה בנוגע להיקף הבדיקות שעורכת הפרקליטות הצבאית, נושאהן ותוצאות הטיפול בהן.

3. דוגמאות: תיקים שנסגרו

בינואר 2015 פרסם בצלם דו"ח תחת הכותרת "דגל שחור: על המשמעויות המוסריות והמשפטיות של מדיניות תקיפת בתי המגורים ברצועת עזה בקיץ 2014".³⁴ הדו"ח עסק במדיניות ההפצצה של בתי מגורים במהלך "צוק איתן" – מדיניות שהייתה לאחד מהמאפיינים הייחודיים והמחרידים של הלחימה וגרמה למותם של יותר מרבע מכלל ההרוגים הפלסטינים במהלכה. לצורך הדו"ח בחן בצלם 70 אירועים, שבכל אחד מהם נהרגו שלושה אנשים ויותר בעת שהיו בתוך ביתם. באירועים אלה נהרגו 606 פלסטינים, רובם הגדול כלל לא השתתף בלחימה: יותר מ-70% מההרוגים היו נשים, ילדים ונערים בני פחות מ-18 או מבוגרים מעל גיל 60.

בהודעות הפרקליטות הצבאית ישנה התייחסות ל-11 מתוך 70 האירועים שבצלם בדק. לגבי עשרה מהם נמסר כי הפצ"ר החליט שלא לפתוח כלל בחקירת מצ"ח, ובמקרה אחד – הפצצת בית משפחת אבו ג'אמע בבני סוהילא ב-14.7.16, שבה נהרגו 25 בני אדם (24 מבני המשפחה ופעיל חמאס) – הורה הפצ"ר על פתיחה בחקירה. הפצ"ר לא נימק מדוע דווקא במקרה זה החליט על חקירת מצ"ח, ומתחקיר בצלם לא עולה הבדל מהותי כלשהו בינו ובין המקרים האחרים, המצדיק את ההתייחסות השונה.

להלן יתוארו שלושה מקרים שפורטו בהרחבה בדו"ח "דגל שחור", ובסופם נימוקי הפצ"ר באשר להחלטה שלא לפתוח בגינם בחקירת מצ"ח. נוסף על כך, יובא המקרה היחיד עד כה שבו קיבל הפצ"ר החלטה בסיומה של חקירת מצ"ח שעליה הורה לאחר בדיקת מנגנון הברור. ניתוח נימוקי הפצ"ר והביקורת עליהם יוצגו במרוכז לאחר תיאור המקרים.

הפצצת בניין משרדים בשכונת א-רימאל בעיר עזה, שבה נהרגו 12 בני אדם – 11 מבני המשפחות דירבאס ואל-כילאני ופעיל בג'יהאד האיסלאמי, 21.7.14

ב-21.7.14 הפציץ הצבא את ארבע הקומות העליונות של בניין משרדים בן שמונה קומות בשכונת א-רימאל בעיר עזה. בהפצצה נהרגו 11 מבני המשפחות דירבאס ואל-כילאני, חמישה מהם ילדים, וכן שעבאן א-דחדוח, שעל פי הודעת השב"כ היה מפקד גדוד בחטיבת העיר עזה של הג'יהאד האיסלאמי.

בעדות לתחקירן בצלם, סיפר עו"ד עבד אל-כרים סיאם, בן 38, שהוא ובני משפחתו עזבו את ביתם בשכונת א-תופאח בעזה בשל ההפגזות ומצאו מקלט במשרדו שבקומה השנייה בבניין המשרדים שהופצץ. באותו ערב, לאחר הסעודה לשבירת צום הרמדאן, התפלל סיאם בכניסה לבניין עם

34. בצלם, דגל שחור, לעיל הערה 4.

אביו ועם בן דודו. כך תיאר את שאירע לאחר מכן: התפללנו ואז ישבנו קצת ופתאום שמענו רעשים של הריסות וחלונות מתנפצים. שמעתי גם צעקות של ילדים ורק אז קלטתי שמפציצים את המגדל. פתחתי את דלת הבניין והתחלתי לקרוא לאנשים לצאת ואז ראיתי את אשתי, האחים שלי, אימא שלי והילדים יורדים מהמשרד לחלק התחתון של המגדל. הם היו בהלם ומבוהלים והם צעקו ובכו מפחד. הקומות הרביעית והחמישית של הבניין התמוטטו.³⁵

באחד המשרדים שבקומה החמישית בבניין מצאו מחסה בני המשפחות דירבאס ואל-כילאני, שנמלטו מבתיהם בבית לאהיא, ומנו בסך הכול 11 בני אדם: חמישה אחים ואחיות ממשפחת אל-כילאני, וכן איבראהים דירבאס, בעלה של תר'ריד אל-כילאני (אחת האחיות), וחמשת ילדיהם בני שלוש עד 11. לפני שעברו להתגורר בבניין המשרדים, שהו בני המשפחה בביתו של אחד האחים, אחמד אל-כילאני, בשכונת א-תופאח בעזה, אולם נאלצו להימלט גם משם בשל ההפגזות והירי הממושכים. כולם נהרגו בהתקפה.

בהודעת הפרקליטות הצבאית מ-11.6.15 נמסר כי היעד לתקיפה היה שעבאן א-דחדוח ששהה באותה עת בבניין. כך מתאר הפצ"ר את התקיפה ואת מה שעמד מאחוריה: התקיפה בוצעה בשעות הערב המאוחרות, לאור הערכת הגורמים המבצעיים, כפי שהתבססה על מידע מודיעיני עדכני, כי בבניין, אשר היה ידוע כי הוא משמש כבניין משרדים, לא יימצאו אזרחים בשעות אלו. כמו כן, התקיפה תוכננה באופן כזה – מבחינת החימוש שנבחר ואופן ביצוע התקיפה – כך שתיגרם פגיעה מקומית למבנה, באזור בו שהה יעד התקיפה. זאת, במטרה לצמצם ככל שניתן את הנזק האגבי שייגרם כתוצאה מן התקיפה, מבלי לסכל את הצלחתה. למרבה הצער, בפועל, כחצי שעה לאחר התקיפה, התמוטטו הקומות העליונות של הבניין באורח לא צפוי, ושלא בהתאם למתוכנן. כתוצאה מהתקיפה נהרג הפעיל הצבאי הבכיר, ונטען כי יחד עימו נהרגו 14 אזרחים נוספים, ברובם בני משפחות כילאני ודרבאס, אשר

שהו, על-פי הפניות שהתקבלו בפרקליטות הצבאית, באותה קומה במבנה בה שהה יעד התקיפה. בעקבות האירוע, הופקו לקחים מבצעיים בנוגע לשיטות התקיפה האווירית של צה"ל במקרים דומים, אשר יושמו כבר במהלך המבצע.

בהמשך הדברים מבהיר הפצ"ר מדוע ההתקפה הייתה חוקית: לאחר בחינת הממצאים העובדתיים והחומרים שנאספו על-ידי מנגנון הבריור המטכ"לי, הפצ"ר מצא, כי הליכי תקיפת המטרה עלו בקנה אחד עם הוראות הדין הישראלי וכללי המשפט הבין-לאומי. יעד התקיפה, שאכן נהרג בפועל כתוצאה ממנה, היה פעיל צבאי בכיר. עוד עלה מן הבדיקה, כי בעת קבלת ההחלטה על התקיפה, הערכתם של הגורמים המבצעיים הייתה כי ייקף הנזק האגבי הצפוי, על-פי המידע שהיה ברשותם באותה עת, לא יהיה מופרז ביחס ליתרון הצבאי שהיה צפוי להתקבל מפגיעה בפעיל הצבאי הבכיר. כמו-כן, מצא הפצ"ר כי ננקטו צעדי זהירות שונים כדי לצמצם את הפגיעה האגבית, לרבות בבחירת החימוש שנועשה בו שימוש ובאופן ביצוע התקיפה, וכי ההערכה המקצועית של הגורמים המבצעיים, כי אזרחים שאינם מעורבים בלחימה לא ייפגעו כתוצאה מהתקיפה, לא הייתה בלתי-סבירה בנסיבות העניין. הפגיעה בפועל באזרחים שלא היו מעורבים בלחימה הינה תוצאה מצערת, אך אין בה כדי להשליך בדיעבד על חוקיות פעולת התקיפה.

בהתחשב בדברים אלה, "לא מצא הפצ"ר כי פעילות כוחות צה"ל מעוררת חשד סביר לעבירה פלילית" והורה על סגירת התיק.

35. עדותו נגבתה על-ידי תחקירן בצלם מוחמד טבאח ב-19.8.14.

הפצצת בית ריק במחנה הפליטים ג'באליא, שקרס על בית משפחת אבו עייטה והרג חמישה מבני המשפחה, 24.7.14

שדומה לקול של טיל האזהרה ממל"ט. רצינו לצאת מהבית כדי לראות לאיזה בית ניתנה האזהרה אבל אבא שלי סירב ולא אפשר לנו לצאת, אז חזרנו וישבנו.

אחרי פחות משתי דקות לא הרגשתי פתאום שום דבר. למחרת התעוררתי וראיתי שאני בבית החולים. הרגשתי כאבים. הרופאים אמרו לי שהפיצו את הבית הסמוך לבית שלנו ושאני ושאר בני משפחתי נפצענו בדרגות שונות. ראיתי את אחי איסמאעיל והוא אמר לי שאשתי נמצאת בטיפול נמרץ. כעבור כמה שעות שוחררתי מבית החולים. חזרתי לביתו של חמי באזור תל א-זעתר במחנה הפליטים ג'באליא. רק כמה שעות אחרי זה סיפרו לי שיש הרוגים במשפחה שלי. הייתי בהלם כששמעתי את זה, והתמוטטתי. הרגעים שבהם שמעתי שהם נהרגו היו רגעים מאוד קשים.³⁶

כתוצאה מהפגיעה בבית, שנהרס באופן חלקי, נהרגו הוריו של מוחמד אבו עייטה, שניים מאחיו הנשואים ובנו בן הארבע של אחד מהם.

בהודעת הפצ"ר מ-22.3.15 נמסר כי יעד התקיפה היה "מחסן אמצעי לחימה בביתו של פעיל צבאי בכיר בארגון החמאס, אחמד אלעג'רמי". על פי ההודעה, הצבא הזהיר את התושבים טרם ההתקפה:

טרם תקיפת המחסן, העביר צה"ל מספר אזהרות טלפוניות מפורטות בהן התבקשו תושבי המבנה שבו היה מחסן אמצעי הלחימה ותושבי מספר מבנים סמוכים שהיו צפויים להיפגע כתוצאה מהתקיפה, להתפנות מביתם. כמו כן, בוצע ירי אזהרה לגג המבנה שבו היה מחסן אמצעי הלחימה ולגג מבנה סמוך שצפוי היה להיפגע באופן משמעותי כתוצאה מהתקיפה, כחלק מנוהל 'הקש בגג'. במהלך פרק זמן זה, נחזו אנשים רבים עוזבים את המבנים האלו. התקיפה בוצעה לאחר שהתבססה הערכה, כי במבנה שנתקף ובמבנים סמוכים לא צפויים להיפגע אזרחים כתוצאה מהתקיפה.

משפחת אבו עייטה התגוררה בבית בן שלוש קומות במחנה הפליטים ג'באליא: בקומה הראשונה חיו איבראהים וג'מילה אבו עייטה עם ארבעה מילדיהם; בקומת הקרקע ובקומה השנייה גרו שלושת בניהם הנשואים עם משפחותיהם. בסך הכול גרו בבית עשרים בני אדם. מחמוד אבו עייטה, בן 30, שגר בקומת הקרקע, מסר לתחקירן בצלם כי הם חיו בבית מזה 15 שנה. לדבריו, האזור שבו נמצא הבית היה שקט יחסית והם הצליחו לנהל שגרת חיים כמעט רגילה במהלך הלחימה, לרבות עריכת קניות בשוק, ואף הזמינו קרוב משפחה שגר בסמוך לגבול המזרחי עם ישראל, באזור שהיה חשוף לירי ארטילרי, למצוא מחסה בביתם.

ב-24.7.14, בסביבות השעה 1:30 בלילה, תקף חיל האוויר בית סמוך. מעדויות שגבה בצלם עולה כי הצבא ירה קודם לכן טיל אזהרה, אולם לתושבים באזור לא היה ברור על איזה בית נורה הטיל ומי אמור היה להתפנות. הבית – שכבר היה ריק – נהרס לחלוטין בהתקפה. עשרות בתים נוספים באזור ניזוקו, ביניהם בית משפחת אבו עייטה. חמישה מבני המשפחה, ובהם ילד בן ארבע, נהרגו. כך תיאר מחמוד אבו עייטה את שהתרחש לפני הפגיעה בבית:

ישבנו כולנו בקומה הראשונה אצל ההורים שלי, שוחחנו איתם והיינו שמחים. בערך ב-23:30 ירדנו אשתי, אני והאחיות שלי אלא ומנאל לדירה שלי בקומת קרקע. צפיתי בחדשות ושמחתי כשאמרו שיישכן שתהיה הפסקת אש בימים הקרובים.

בסביבות השעה 1:30 אחרי חצות שמענו פיצוץ חזק וקרוב מאוד. אחי אחמד, אשתו והילדים שלו ירדו לדירה שלי, כי קומת הקרקע בטוחה יותר. אחר כך ירדו גם ההורים שלי, אחי איסמאעיל ואחי מוחמד עם משפחתו. ישבנו על המזרנים ועל הספות והילדים שיחקו לידנו. ואז שמענו ירי של טיל אחר,

36. עדותו נגבתה על-ידי תחקירן בצלם מוחמד סבאח ב-11.9.14.

הפצ"ר מסר כי לא ברור האם חמשת האזרחים שנהרגו "שהו במבנה סמוך שפינויו התבקש באופן ספציפי, או במבנה סמוך אחר שנפגע באופן משמעותי יותר מאשר נצפה מראש".

תהיה אשר תהיה התשובה לשאלה זו, הפצ"ר קבע כי התקיפה הייתה חוקית, הן על פי הדין הישראלי והן על פי כללי המשפט הבינלאומי:

ההחלטה על התקיפה התקבלה על-ידי הגורמים המוסמכים לכך, והתקיפה כוונה נגד מטרה צבאית מובהקת – מחסן אמצעי לחימה. התקיפה עלתה בקנה אחד עם עקרון המידתיות, שכן בעת קבלת ההחלטה על התקיפה הוערך, כי לא יפגעו אזרחים כתוצאה ממנה וכי היקף הנזק האגבי הצפוי לא יהיה מופרז ביחס ליתרון הצבאי שהיה צפוי להתקבל ממנה, ונראה כי הערכה זו לא הייתה בלתי-סבירה בנסיבות העניין. כמו כן, התקיפה בוצעה לאחר שננקטו שורה של אמצעי זהירות, שתכליתם צמצום הפגיעה באזרחים. בין היתר, ניתנה אזהרה ממוקדת ליושבי המבנים שהיו צפויים להיפגע מהתקיפה, ואף נערכה תצפית אווירית רצופה על ההתרחשות כדי לוודא פינוי.

הפצצת בית משפחת אבו ניג'ם במחנה הפליטים ג'באליא, שבה נהרגו עשרה בני אדם, מהם שני פעילי הג'יהאד האיסלאמי, 3.8.14

ב-3.8.14, בסביבות השעה 21:00, הופצץ ביתה של משפחת אבו ניג'ם במחנה הפליטים ג'באליא שבצפון הרצועה. בהפצצה נהרסו בית המשפחה ובית השכנים ונהרגו שני פעילי הג'יהאד האיסלאמי שהיו בבית, יחד עם שמונה בני אדם נוספים: חמישה אנשים בבית משפחת אבו ניג'ם ואישה ושתי ילדות בבית הסמוך.

בקומת הקרקע של בית משפחת אבו ניג'ם חיו בני הזוג מוחמד ופוזייה עם שני ילדיהם – מוחמד בן ה-20 ואחמד בן ה-17. בקומה הראשונה גרו בנם בילאל, אשתו מרים ושני ילדיהם ובקומה השנייה התגורר אביו של מוחמד, עבד

אל-כרים, בן ה-92. בשעות הערב של אותו היום התארך אצל עבד אל-כרים, בקומה השנייה, דניאל כאמל מנסור, פעיל בג'יהאד האיסלאמי, ובסביבות השעה 21:00 הגיע לבית אדם נוסף, עבד א-נאסר אל-עג'ורי. זמן קצר לאחר מכן תקף הצבא את הבית. לאחר ההתקפה הודיע השב"כ כי הצבא תקף מבנה שבו שהה מנסור, "מפקד חטיבה בג'יהאד האיסלאמי", והוא נהרג.

מרים אבו ניג'ם, בת 23, שגרה בקומה הראשונה, סיפרה לבצלם את שהתרחש באותו ערב:

בסביבות השעה 19:30 הצבא הישראלי שיגר פצצות תאורה והאיר את כל האזור. אכלנו את ארוחת אל-איפטאר [שבירת הצום] ושטפנו את הכלים. אחרי התפילה ישבנו קצת ואז לקחתי את הילדים שלי לחדר. בעלי ישב עם אימא שלו ועם אחיו אחמד. אבא של בעלי לקח כוס תה לאבא שלו, החאג' עבד אל-כרים, שהיה בבית שלו בקומה השנייה. השכבתי את הילדים שלי לישון ליד. באותו זמן לא היה חשמל בבית.

פתאום שמעתי וראיתי הריסות של הבית נופלות עלינו. צעקתי לבעלי. הדלקתי פנס ושמעתי את הבת שלי רוועה, בת השנה, צועקת. חיפשתי אותה ומצאתי אותה מתחת לשמיכות. לקחתי את רוועה ואת הבן שלי, מוחמד, בן השלוש, ויצאתי מהר מהחדר. ראיתי את אחמד, אחיו של בעלי, שרוע ליד הדלת של החדר, בלי רוח חיים. ראיתי את ההריסות ואת האבנים. הבית נהרס לחלוטין. שמעתי אנחות וחיפשות עם הפנס אבל ראיתי רק הריסות ולא ידעתי מאיפה בא הקול. החזקתי את הפנס והלכתי על ההריסות כדי לצאת מהבית, עם הילדים בידיים. יצאתי דרך הבית השכן, שגם הוא נהרס. השכנים באו ולקחו אותי לאחד הבתים וישבתי אצלם.³⁷

בהפצצת הבית נפגע גם ביתם של השכנים, מוחמד וסוהא אל-מסרי, שבו מצאו מקלט קרובי משפחתו של מוחמד, ואאיל ומאי קאסם עם חמשת ילדיהם. כתוצאה מכך נהרגו סוהא אל מסרי, בת 38, בתה רר'ד בת השלוש וכן שיימאא, בתם בת ה-14 של ואאיל ומאי קאסם.

37. עדותה נגבתה על-ידי תחקירן בצלם מוחמד סבאח ב-17.12.14.

בהודעת הפצ"ר מ-22.3.15 נאמר כי מטרת התקיפה הייתה דינאל מנסור, שהיה "מפקד בכיר מאוד בארגון הטרור הג'יהאד האיסלאמי הפלסטיני, בדרג המקביל למח"ט, שהיה אחראי על פעילות הארגון בצפון הרצועה והאחראי על כלל תיק המודיעין בארגון". לדברי הפצ"ר:

במסגרת הליך תכנון התקיפה, הוערך כי יתכן שישנם אזרחים במבנה, אך שהיקף הפגיעה בהם לא יהיה מופרז ביחס ליתרון הצבאי המשמעותי הצפוי להיות מושג כתוצאה מהתקיפה. יצוין בהקשר זה, כי הוערך שבמבנה ישנה דירת מגורים אחת בלבד, שהיא הדירה בה שהה מנצור. תקיפת המבנה תוכננה לביצוע באמצעות חימוש מדויק ובאופן שיאפשר להשיג את המטרה תוך צמצום הפגיעה במבנים סמוכים. כמו כן, בוצעו בדיקות שונות לשם בחינת היקף הנפגעים הצפוי במבנים סמוכים.

ברחבי העולם, בין השאר בשל העובדה שכתבים זרים, ששהו באותה עת במלון סמוך, היו עדי ראייה לאירוע.

גורמים רשמיים בתוך ישראל טרחו למהר ולהצדיק את האירוע. בחדשות ערוץ 2 מסר דובר צה"ל כי "במידה ואכן נפגעו באירוע אזרחים בלתי מעורבים הרי שמדובר באירוע טרגי... חשוב לזכור כי השימוש הציני שעושה חמאס באזרחי הרצועה המוחזקים על ידו כבני ערובה מביא לא פעם לביטול תקיפות יעדי טרור, כפי שהוכח מספר רב של פעמים בימים האחרונים וכי לצה"ל אין כל כוונה לפגוע באזרחים שנקלעו למציאות הלחימה בחסות ארגון החמאס".³⁸

דובר צה"ל מסר גם כי "מפרטים ראשוניים עולה כי צה"ל תקף מהאוויר מבנה באזור, עליו היה מודיעין כי המבנה משמש לפעילות טרור. במקביל, לצבא היו התרעות כי פעילי טרור שוהים באזור זה. ככל הנראה מדובר בטעות בזיהוי שהביאה לפגיעה בצעירים". באותה כתבה הובאו דבריו של קצין בכיר, ולפיהם "אין לנו שום תוכנית או פעולה להרג מכוון של אזרחים או ילדים שלא קשורים לאירוע".³⁹

בהודעת הפרקליטות מ-10.9.14 נמסר כי נפתחה חקירת מצ"ח בנושא, לאחר שהממצאים שאסף מנגנון הבדיקה "ביססו יסוד סביר לחדש כי התקיפה בוצעה שלא בהתאם לכללים המחייבים את כוחות צה"ל". בהודעה מ-11.6.15 מסרה הפרקליטות כי הפצ"ר החליט לסגור את תיק החקירה בלי לנקוט צעדים נגד מי מהמעורבים.

ההודעה בנוגע לסגירת התיק זהה כמעט לחלוטין לנימוקים של הפצ"ר שלא לפתוח בחקירת מצ"ח מלכתחילה בשלושת המקרים הראשונים שהובאו לעיל, למעט החלקים שבהם ישנה התייחסות ספציפית לחקירה. על פי הודעת הפצ"ר, החקירה הייתה "יסודית ומקיפה" וכללה גביית עדויות של "חיילי וקציני צה"ל רבים שהיו מעורבים בתכנון ובביצוע

הפצ"ר קבע כי הפעולה הייתה חוקית וכי לא מתעורר חשד סביר לעבירה פלילית, והורה על סיום הטיפול בתיק:

לאחר בחינת הממצאים העובדתיים והחומרים שנאספו על-ידי מנגנון הבירור המטכ"לי, הפצ"ר מצא כי הליכי התקיפה עלו בקנה אחד עם הוראות הדין הישראלי וכללי המשפט הבין-לאומי. ההחלטה על התקיפה נתקבלה על ידי הגורמים המוסמכים לכך וכוונה נגד יעד חוקי – מפקד בכיר מאוד בג'יהאד האיסלאמי הפלסטיני. התקיפה עלתה בקנה אחד עם עקרון המידיות, שכן בעת קבלת ההחלטה על התקיפה הוערך כי היקף הנזק האגבי הצפוי לא יהיה מופרז ביחס ליתרון הצבאי שהיה צפוי להתקבל ממנה. כמו כן, התקיפה בוצעה תוך נקיטה באמצעי זהירות שתכליתם צמצום הפגיעה באזרחים, בדגש על אלו ששהו במבנים סמוכים, בין היתר, באמצעות בחירת סוג החימוש וביצוע תצפית בזמן אמת. עוד נמצא, כי מתן אזהרה ספציפית טרם התקיפה ליושבי המבנה שבו נכח יעד התקיפה וליושבי מבנים סמוכים, לא היה מחויב מבחינה משפטית והיה צפוי לסכל את תכלית התקיפה.

הריגתם של ארבעה ילדים על חוף הים בעזה, 16.7.14

ב-16.7.14 נורו למוות ארבעה ילדים ששיחקו כדורגל על חוף הים בעזה. המקרה זכה לפרסום נרחב בכלי התקשורת

38. אהוד יערי, ניר דבורי ואוהד חמו, "דיווח: 4 ילדים פלסטינים נהרגו בתקיפת צה"ל", **חדשות 2**, 16.7.14.
39. אנשיל פפר, "ארבעת הילדים נהרגו בחוף עזה לעיני העיתונאים הזרים", **הארץ**, 17.7.14.

אז התברר כי "למרבה הצער, כתוצאה מהתקיפות נהרגו ארבעה ילדים שנכנסו למתחם הנ"ל מסיבה שאינה ברורה. מן החקירה עלה, כי בנסיבות העניין, לא היה באפשרותם של הגורמים שהיו מעורבים בתקיפה לזהות את הדמויות שנצפו באמצעות אמצעי התצפית האווירי כילדים".

הפצ"ר קבע כי ההתקפה הייתה חוקית והחליט לסגור את תיק החקירה ללא נקיטה בצעדים משפטיים כלשהם נגד מי מהמעורבים:

לאחר בחינת ממצאי החקירה, הפצ"ר מצא, כי הליכי התקיפה עלו בקנה אחד עם הוראות הדין הישראלי וכללי המשפט הבין-לאומי. ההחלטה על התקיפה התקבלה על-ידי הגורמים המוסמכים לכך, והתקיפה כוונה נגד דמויות שהוערך שהן פעילי הכוח הימי של חמא"ס שהתכנסו לשם היערכות לביצוע פעילות לחימה נגד צה"ל. בעת קבלת ההחלטה על התקיפה, לא היה, להערכת הגורמים המבצעיים, צפוי להיגרם כל נזק אנכי לאדם או לרכוש. כמו כן, התקיפה בוצעה תוך נקיטה באמצעי זהירות שונים שנועדו למנוע פגיעה באזרחים, בין היתר באמצעות בחירת סוג חימוש שלא צפוי היה לגרום נזק לאזרחים או למבנים סמוכים, וביצוע תצפית בזמן אמת. הפצ"ר מצא כי שיקול דעתם של כלל המפקדים שהיו מעורבים באירוע לא היה בלתי-סביר בנסיבות העניין. אומנם, בדיעבד התברר כי ההערכה שהדמויות שזוהו הינן פעילי הכוח הימי של חמא"ס התבררה כשגויה. עם זאת, אין בכך כדי להשליך על חוקיות התקיפה בדיעבד.

התקיפה האווירית. כמו כן, נבחנו מסמכים רבים הנוגעים לתקיפה, סרטונים המתעדים את התקיפה בזמן אמת, וכן צילומי וסרטוני תקשורת שתיעדו חלקים מן האירוע". בהודעה נאמר גם כי חוקרי מצ"ח ניסו לגבות עדויות מתושבי עזה "אשר היו, לכאורה, עדים לאירוע", אולם הניסיון נכשל ולמרות שתואמה גביית עדויות משלושה תושבים, בסופו של דבר הם הסתפקו בהעברת תצהירים. בהודעה לא נאמר דבר על גביית עדויות מעיתונאים זרים, שרבים מהם היו עדים לאירוע ופרסמו את הדברים מיד לאחריו.

ממצאי חקירת מצ"ח רק מאשרים את הדברים שנאמרו על ידי הגורמים הרשמיים מיד לאחר האירוע. על פי הודעת הפצ"ר, בחוף הים ישנו מתחם נפרד ומגודר המוכר לתושבים ככזה המשמש את המשטרה הימית של חמאס. הצבא אף תקף מתחם זה בימים שלפני האירוע. בלשון ההודעה, בסמוך לפני האירוע, התגבשה תובנה מודיעינית כי פעילים של הכוח הימי של חמא"ס יתכנסו במתחם הצבאי לשם היערכות לביצוע פעילות לחימה נגד צה"ל. ביום 16 ביולי, זיהה אמצעי תצפית אווירי מספר דמויות שנכנסו בריצה למתחם. הדמויות נכנסו לסככה הצמודה למכולה אשר הותקפה יום קודם לכן. על רקע התובנה המודיעינית הנ"ל, הוערך כי מדובר בפעילי הכוח הימי של חמא"ס, אשר הגיעו למתחם לשם היערכות לביצוע פעילות לחימה נגד צה"ל. בשום שלב של האירוע לא זוהו הדמויות כילדים.

בשלב זה הוחלט לתקוף את הדמויות שנכנסו למתחם, "לאחר שהתקבלו כלל האישורים הנדרשים לתקיפה ונערך וידוא שאין באזור אזרחים. משנכנסה אחת מהדמויות שזוהו לשרידי המכולה שהותקפה ביום שקדם לאירוע, נורה טיל אחד מן האוויר לעבר המכולה והסככה הצמודה אליה. כתוצאה מירי זה, ככל הנראה, נפגעה אחת הדמויות שזוהו". מיד לאחר הירי, "החלו יתר הדמויות לרוץ לכיוון היציאה מהמתחם. בסמוך לפני יציאתן מהמתחם, נורה לעברן טיל נוסף מן האוויר, אשר פגע בהן לאחר שיצאו מן המתחם".

4. והתוצאה: גם בסיום התהליך - "הכול הוקי"

התקיפה, ולא בדיעבד. במקרה הזה, הממחיש שוב את הפער הקיים בין המשפטי לבין הלגיטימי, המשפט הוא כנראה הכלי האפקטיבי ביותר להדוף את הטענות המושמעות נגדו.⁴⁰

אכן, על פי המשפט הבינלאומי יש לבחון את חוקייתה של כל התקפה בנפרד. ואולם הפצ"ר מפרש זאת בצורה קיצונית, תוך התעלמות מוחלטת מההקשר הכולל, על אף שהוא חיוני להכרעה בנוגע לחוקייתה של כל התקפה בנפרד. הרי האירועים שהפצ"ר חקר היו חלק קטן מתוך אינספור התקפות כמעט זהות שהתרחשו במהלך חמישים ימי הלחימה – התקפות שהסתיימו פעם אחר פעם בתוצאות קשות, ואשר נבעו באופן ישיר ממדיניות הפתיחה באש שהפצ"ר בעצמו אישר. הבחירה להתעלם מכך מרוקנת מתוכן את מסקנות הפצ"ר ואת המשמעות שהוא מעניק למונחים ולעקרונות יסוד של המשפט הבינלאומי, ובהם "אמצעי זהירות", "אזהרה מראש" ו"מידתיות".

כך למשל, אחת השאלות המתעוררות מקריאת תשובות הפצ"ר נוגעת למגבלות של אמצעי המודיעין העומדים לרשות הצבא בפעולותיו ברצועת עזה. מנימוקי הפצ"ר עולה כי ב-13 מתוך 15 המקרים שבחן הפצ"ר ושבהם נהרגו פלסטינים, התברר בדיעבד כי המידע שעמד בפני האחראים לביצוע ההתקפה כלל לא היה מדויק.⁴¹

בתשעה מהמקרים המידע המודיעיני היה שגוי. כך, למשל, באירוע אחד הצבא לא ידע על קיומו של מעון לחוסים בעלי מוגבלויות בבניין שהותקף ושתי חוסות נהרגו; בפעם אחרת הצבא הניח שהאזרחים פינו את האזור בעקבות "אזהרת אוכלוסייה נרחבת" ולא ידע כי רבים מהם נותרו בבתיאם; בהתקפה נהרגו 3 אזרחים. במקרה נוסף, הערכתם של האחראים להתקפה הייתה שבמבנה שהצבא רצה להפציץ ישנה דירת מגורים אחת בלבד, כשלמעשה היה מדובר בבניין בן שלוש קומות, ושמונה אזרחים נהרגו; בעוד מקרה הופצץ בניין משרדים, שההערכה הייתה שהוא ריק, אולם בפועל כמה משפחות מצאו בו מקלט ו-11 אזרחים נהרגו.

ב-34 מקרים פרסמה הפרקליטות הצבאית החלטות מנומקות. בכלום הורה הפצ"ר על סגירת התיק ללא נקיטת צעדים משפטיים כלשהם נגד מי מהמעורבים. בשבעה מהמקרים, שבהם הורה הפצ"ר בעצמו על חקירת מצ"ח, נימק הפצ"ר את סגירת התיק בהיעדר ראיות מספקות. בחמישה מקרים אחרים קבע הפצ"ר כי עובדות האירוע, כפי שהופיעו בתלונה שהוגשה לו, אינן נכונות וכי הצבא לא היה אחראי לפגיעה: בארבעה מקרים הוא מצא כי הירי לא בוצע על ידי הצבא ובמקרה החמישי, שעסק בעיכוב טיפול רפואי, הוא קבע כי הממצאים העלו כי החיילים לא מנעו כל טיפול.

ב-22 המקרים הנתורים קבע הפצ"ר כי החיילים פעלו כחוק, תוך שהוא חוזר על נוסח קבוע, ובו ארבעה תנאים הנדרשים כדי לקבוע שההתקפה "עלתה בקנה אחד עם הוראות הדין הישראלי וכללי המשפט הבין-לאומי": היא התקבלה על ידי הגורמים המוסמכים; היא כוונה למטרה צבאית לגיטימית; היא עמדה בדרישת המידתיות "שכן בעת קבלת ההחלטה על התקיפה צפו הגורמים המבצעים כי ייקף הנזק האנבי הצפוי, לא יהיה מוכרז ביחס ליתרון הצבאי שהיה צפוי להתקבל מהפגיעה"; ונעשו "מאמצים ממשיים לצמצום הפגיעה באזרחים".

החלטות הפצ"ר מתייחסות לאירועים אותם בדק כאירועים בודדים ומנותקים. בנאום שנשא, הבהיר האלוף עפרוני – בעת שכהן עדיין כפצ"ר – כי על פי המשפט הבינלאומי יש לבחון כל מקרה לגופו, ואף ציין כי בחינה כזו יכולה לסייע לישראל להתמודד עם הטענה ולפיה מספרם הגבוה של האזרחים שנהרגו ברצועת עזה במהלך הלחימה מעיד, כשלעצמו, על הפרות של הוראות המשפט הבינלאומי. לדבריו, הטענה, כך מתברר, שובת לב... קשה אף להתמודד עמה בכלים תקשורתיים, שכן מראות ההרס ברצועת עזה מותירים רושם עמוק הרבה יותר מנזקי הטילים במדינת ישראל, וזאת תודות למערכת כיפת ברזל. אבל דווקא במקרה הזה, המשפט הבין-לאומי עומד לצדנו, שכן כל מטרה ומטרה עומדת בפני עצמה, ובכל מקרה יש לבחון את סבירות החלטת המפקד על פי המידע שהיה ברשותו בזמן

⁴⁰ נאום הפצ"ר בכנס העמותה למשפט ציבורי, "הצבא בצבת המשפט", 11.15.
⁴¹ במקרה נוסף קבע הפצ"ר כי היה "כשל טכני" ולגבי אירוע אחר קבע כי הטיל נורה רק לאחר שהאזרחים פינו את המבנה, אולם הם חזרו אליו לאחר שהטיל כבר נורה ולא ניתן היה למנוע את ההתקפה.

היה אפשרי. הפצ"ר מתייחס לאמצעים השונים שאותם נקט הצבא טרם ביצוע ההתקפות: שיחות טלפון לבתים שהיו היעדים להתקפה; ירי "טיל קטן" לג הבית ("הקש בגי"); שימוש ב"חימוש מדויק", שפגיעתו מוגבלת ושלא נועד לגרום נזק רחב; והסתמכות על תצפיות בזמן אמת או על הערכות מודיעין. למרות זאת, בכל המקרים שאותם בחן הפצ"ר לא מנעו אמצעים אלה את הפגיעה הקשה באזרחים. גם כאן נגרמה התוצאה, בין השאר, בשל המידע החלקי והלא-מדויק שנמסר לאזרחים על ההתקפה – מידע שלא יכול היה לשמש ככלי להתאמת אמצעי הזהירות למציאות בשטח.

וגם כאן מתעוררת השאלה – מה התרחש בכל עשרות המקרים האחרים, שבהם נהרגו מאות אזרחים? האם ניתנה בהם אזהרה, אך היא לא הייתה יעילה? אם לא ניתנה אזהרה, האם הסיבה לכך הייתה תמיד מוצדקת? התעלמותו של הפצ"ר מההקשר הרחב הופכת את טענתו כי ניתנו התראות לתושבים לחסרת משמעות.

בצלם כבר התריע בעבר בנוגע ליעילותם המוגבלת של אמצעי הזהירות שהצבא משתמש בהם, שבפועל אינם מאפשרים תמיד לאזרחים להגן על עצמם.⁴² כך למשל, במקרים רבים שיטת "הקש בגי" שאימץ הצבא אינה מאפשרת לאזרחים להבין כי טיל פגע בגג ביתם, בעיקר בזמן לחימה אינטנסיבית וכאשר מתרחשות תקיפות נוספות באזור, ואם הבינו זאת, לא ברור כיצד עליהם להבין שמדובר ב"אזהרה" לפני תקיפה נוספת וכי עליהם לפנות את הבית ובכל מקרה, לא תמיד ניתן לתושבים די זמן כדי להימלט מבתיהם. בחלק מהמקרים הדיירים אכן עזבו את בתם, אולם תושבי הבתים הסמוכים, שלא הזהירו, נפגעו. גם הקריאה לעשרות אלפי אזרחים לפנות את אזורי מגוריהם באופן גורף לא תמיד אפשרה לתושבים להימלט, שכן ברבים מהמקרים לא היה להם לאן לברוח, מאחר שכל הרצועה הייתה נתונה תחת הפצצות. בפועל, חלק לא קטן מהתושבים נותרו בבתיהם, בעוד היו שנמלטו מבתיהם אך נהרגו במקומות שאליהם ברחו.

המשפט ההומינטארי הבינלאומי מכיר בכך שייטכנו נסיבות שבהן לא ניתן יהיה להזהיר את האזרחים לפני תקיפת האזור. ואולם

בארבעה מקרים אחרים התברר כי לצבא אין כלל את היכולת להבחין בנוכחותם של אזרחים בזמן אמת ביעד להתקפה: כך, למשל, במקרה אחר נורה רכב, שכלל הנראה סומן כרכב עיתונות ונשא את הסימון TV, וכתוצאה נהרג אדם אחד, אך לטענת הפצ"ר, "הממצאים העובדתיים שנאספו הראו כי כוחות צה"ל לא יכלו לזהות בזמן אמת את הכיתוב על הרכב המסמן אותו כרכב עיתונות". במקרה של הריגתם של ארבעת הילדים בחוף הים שפורט לעיל, קבע הפצ"ר כי לא היה ניתן להבחין באמצעי התצפית כי מדובר בילדים ולא בלוחמים. במקרה אחר, האחראים על ההתקפה לא יכלו להבחין – באמצעים שעמדו לרשותם ובתנאי הראות ששררו באותה העת – בנוכחותם של אזרחים סמוך לאופנוע שאותו תקפו, והם נהרגו.

בכל המקרים הללו מסתפק הפצ"ר בטענה כי הטעות התבררה רק בדיעבד ולכן אין בכך כדי לפגוע בחוקיותה של ההתקפה. ברור כי במהלך כל לחימה מתרחשות טעויות ומובן שלא כל טעות מהווה הפרה של החוק. ואולם אם במקרים כה רבים שהפצ"ר בדק התגלו טעויות אשר הצביעו על מגבלות טכנולוגיות ומודיעיניות ממשיות של הצבא – מהי משמעות הדברים באשר לכל שאר עשרות המקרים שהפצ"ר לא בדק, ושבהם נהרגו מאות אזרחים? אם היכולות הטכנולוגיות והמודיעיניות של הצבא אינן מאפשרות לזהות נוכחות של אזרחים, לקבוע את זהותם ואת גילם, או לדעת כמה קומות יש בבית שבו רוצים לפגוע, עד כמה ניתן להסתמך על המידע שנמסר לאזרחים בהתקפות אחרות שנעשו במהלך "צוק איתן"?

הרי אחת משתיים: אם גם כל המקרים האחרים, שבהם נהרגו אזרחים כה רבים, נבעו מהתבססות על מידע שגוי שהיה ברשותם של האחראים להתקפה, אזי לא ניתן לטעון שעדיין מדובר ב"טעות". ולעומת זאת, אם המקרים האחרים לא התבססו על טעות אלא על מידע מדויק – כלומר, שהאחראים על ההתקפה ידעו מראש כי כתוצאה ממנה ייפגעו אזרחים כה רבים – הרי שמדובר בהתקפות לא חוקיות, שגם אותן הפצ"ר מחויב לחקור.

בעיה דומה מתעוררת בנוגע לקביעותיו של הפצ"ר, ולפיהן במקרים שהוא בדק ניתנה אזהרה לאזרחים בכל מקום שהדבר

42. ר' בצלם, דגל שחור, לעיל הערה 4, עמ' 46-45, ובצלם, מתווה לחקירת פעולות הצבא ברצועה במהלך מבצע 'עופרת יצוקה', פברואר 2009, עמ' 7-8.

כאשר ניתן להזהיר את האזרחים, הדרישה היא מהותית ולא טכנית והחוק מחייב את הצדדים הלוחמים לנקוט באמצעי זהירות אפקטיביים, כאלה שאכן יאפשרו לאזרחים להגן על עצמם.⁴³

לקביעתו של הפצ"ר כי כל ההתקפות שאותן בחן היו חוקיות שכן האחראים להתקפות היו רשאים להתעלם מהתוצאות הקשות של עשרות התקפות אחרות שאירעו במהלך ימי הלחימה, ישנה משמעות מרחיקת לכת, המשליכה על כלל ההתקפות שנעשו במהלך הלחימה: היא משחררת את כל הגורמים שהיו מעורבים בהתקפות – החל מראש הממשלה, דרך הפצ"ר עצמו וכלה בחייל שירה – מהחובה לעשות כל שביכולתם כדי לצמצם את הפגיעה באזרחים. למעשה, הפצ"ר מציב בפני האחראים להתקפות – ובכלל זה הדרג הפיקודי הבכיר והפצ"ר (שממלא אינם נתונים לחקירה) – רף דרישות נמוך ביותר בכך שהוא מסתפק בבחינת השאלה מה הם ידעו בפועל, בעוד שהוא מתעלם לחלוטין מהשאלה מה היה עליהם לדעת, ובכלל זה מהחובה ללמוד מניסיונם שלהם עצמם.

משכך, קביעתו של הפצ"ר כי כל ההתקפות שבדק עמדו בתנאים של עקרון המידתיות מוטלת אף היא בספק. עיקרון זה מבוסס על איזון בין הערכתם של האחראים להתקפה בנוגע ליתרון הצבאי הצפוי מחד לבין הערכתם לגבי הפגיעה הצפויה באזרחים. ואולם כאשר ההערכה בנוגע לפגיעה זו נעשית תוך התעלמות מודעת מהתוצאות של התקפות כמעט זהות שנעשו בימים שקדמו לביצוע הערכה זו – דהיינו, שהטלת פצצה בלב שכונה אזרחית עלולה לגרום למותם של הרבה יותר אזרחים ממה שהוערך, שהאזהרות שהצבא נותן אינן תמיד יעילות, ושהמידע המודיעיני הוא חלקי או שגוי – הרי שהיא חסרת ערך.

גם אם חוקיותה של כל התקפה נבחנת בנפרד, ברור שהמידע שעליו התבססו האחראים לה חייב היה לכלול את כל העובדות הרלוונטיות הנוגעות לפגיעה האפשרית באזרחים. אין זה סביר שהאחראים להתקפה יבססו את ההערכה בנוגע לפגיעה כזו

על השערות שהוכחו שוב ושוב כלא מבוססות ואשר מעשיהם שלהם עצמם או של עמיתיהם הפריכו כבר פעם אחר פעם.

המידתיות היא אחד מהעקרונות הבסיסיים של המשפט ההומניטארי הבינלאומי.⁴⁴ ואולם זהו עיקרון חמקמק ומעורפל – אין הגדרות ברורות למה ייחשב ליתרון צבאי "משמעותי", או מתי הפגיעה באזרחים תוגדר "מופרזת" – והוא מסתמך על איזון עדין בין דרישות סותרות. מעבר לכך, יישומו של העיקרון מבוסס על תפיסות ערכיות ומוסריות ולא על ניתוח משפטי קר. כפי שקבע נשיא בית המשפט העליון לשעבר אהרון ברק, "זהו מבחן ערכי. הוא מבוסס על איזון בין ערכים ואינטרסים נוגדים".⁴⁵

הפצ"ר מתעלם ממרכבות זו של עיקרון המידתיות ומתייחס אליו כאילו מדובר בשאלה משפטית גרידא, שהתשובה עליה מסתכמת בבדיקה האם נערך האיזון הנדרש, במנותק מבחינה מהותית של המידע שעמד בפני האחראים להתקפה. במקום זאת, הוא האשים את מבקריו – הן את ארגוני זכויות האדם והן את אלה הטוענים שהוא מונע מהצבא לפעול בחופשיות – בביקורת לא עניינית וטען כי "הביקורת משני צידי המתסר רק ממחישה שבעיני אחדים הדין הבין-לאומי הוא מגביל ובעיני אחרים הוא מתיר; הכול כנגזרת מתפיסת עולמם הערכית. ביקורת זו לא תסיט כמובן את צה"ל מדרכו ואנו נמשיך לפעול בהתאם לדין, בכל תחומי הפעילות, בשגרה ובחירום".⁴⁶

ברור שהמשפט ההומניטארי הבינלאומי – כמו כל כלל משפטי – נתון לפרשנויות שונות. מובן גם שכל פרשנות – גם זו של הפצ"ר – מושפעת מתפיסת העולם של מי שמציע אותה, אולם כל עוד היא סבירה ומשקפת את תכלית החוק – היא תיחשב ללגיטימית. ואולם הפרשנות שלפיה הפגיעה הכה קשה באזרחים (כפי שהיתה ב"צוק איתן") היא חוקית ואינה נחשבת ל"מופרזת" – כפי שטוען הפצ"ר – היא פרשנות בלתי סבירה, שגויה משפטית ומבוססת על תפיסת עולם בלתי נסבלת מבחינה מוסרית.

43. הפרוטוקול הראשון הנספח לאמנות ג'נבה מ-1977, סעיף טע' 57(2)(ג).

44. עקרון זה מעוגן במספר הוראות במשפט ההומניטארי הבינלאומי. ר', בין השאר, הפרוטוקול הראשון הנספח לאמנות ג'נבה מ-1977, 51(ב), סעיף טע' 57(2)(א)(3), סעיף 57(2)(ב). לפרשנות של עקרון זה ר', בין השאר:

Y. Sandoz, C. Swinarski, B. Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions* of 12 August 1949, International Committee of the Red Cross, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva, 1987, pp. 683–685.

45. בג"ץ 769/02 הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל ואח' נ. ממשלת ישראל ואח', פסקה 45. בנושא זה ר' גם יובל שני, "המשפט הבינלאומי והלחימה בעזה: תיאום ציפיות", *משפטים על אתר*, א', תשס"ט.

46. נאום הפצ"ר בכנס העמותה למשפט ציבורי, "הצבא בצבת המשפט", 11.1.15.

המסקנה המתבקשת מכל האמור לעיל היא שעבודתה של מערכת אכיפת החוק הצבאית מהווה, גם בכל הנוגע ללחימה ב"צוק איתן", לא יותר ממראית עין ולפיה ישראל ממלאת את חובתה לחקור את הטענות להפרות חוק. השינויים שהוכנסו במנגנון החקירות בעקבות המלצות ועדת טירקל – ובראשם הקמת "מנגנון בירור מטכ"לי" כבר במהלך הלחימה – אולי שיפרו במידת מה את מראית העין, אך לא סייעו במאומה למהותן של החקירות.

מדבריהם של גורמים רשמיים עולה כי אחת הסיבות לתמיכתם בחקירה – ולו לכאורה – של חשדות להפרות חוק במהלך "צוק איתן" היא רצונם למנוע מבית המשפט הבינלאומי הפלילי (ICC) בהאג לעסוק בנושא בעצמו. על פי חוקת בית המשפט, הוא לא יתערב כל עוד הוכח שישראל "רוצה ומסוגלת" לחקור בעצמה הפרות של המשפט ההומניטארי הבינלאומי. לעומת זאת, אם ישראל תסרב לחקור – או אם החקירות לא יעמדו בסטנדרטים הנדרשים – בית המשפט יוכל להתערב ולפתוח בהליכים פליליים נגד האחראים להפרות החוק.⁵⁰

כך למשל, אמר הפצ"ר הקודם, האלוף דני עפרוני: "אם אנחנו נעבוד כמו שצריך, אינני מודאג. ה-ICC לא יפעל להחליף את הפרקליטות, במקום שבו המערכת המשפטית של המדינה נטולת פניות ועושה את עבודתה". הפצ"ר הדגיש כי החקירות חייבות להיות אמיתיות וקבע כי "אם זו תהיה חקירת טיוח ולא חקירה אמיתית, שום דבר לא יחסום את ה-ICC".⁵¹ בדומה, ראש אגף הדין הבינלאומי בפרקליטות הצבאית, אל"ם נועם נוימן, אמר: "במאמצים למנוע הליכים משפטיים מעבר לים, יש חשיבות רבה לכך שבישראל מתקיים תהליך סדור של חקירת ובדיקת חשדות לביצוע פשעי מלחמה".⁵² מפקד המשטרה הצבאית, תא"ל

כשנה לאחר שהסתיימה הלחימה אמר מפקד מצ"ח, אל"ם ארז רבן, כי "מתוך האירועים שחקרנו לא ראינו אירוע בולט של הפרה קיצונית של דיני מלחמה".⁴⁷ כמה חודשים לאחר מכן אמר קצין משטרה צבאית ראשי, תא"ל גולן מימון, כי "יש לי כלים מספיק טובים ואנשים מספיק מקצועיים כדי לדעת לברור, ועובדה שמכל חקירות צוק איתן נעצר חשוד אחד בלבד: חשוד בביזה".⁴⁸

אין לזקוף תוצאה זו רק לזכותם (או לחובתם) של חוקרי מצ"ח. היא נובעת, בראש ובראשונה, מבחירתה של ישראל שלא לחקור כלל את המדיניות שיושמה במהלך הלחימה ואת חוקיותן של ההוראות שניתנו לחיילים. הדרג המדיני והדרג הצבאי הבכיר לא הכניסו עצמם כלל למעגל החקירות, והפרקליטות הצבאית בחרה לחקור מקרים "חריגים" בלבד – כאשר גם הטיפול במקרים בודדים אלה התבסס על פרשנות בלתי סבירה של המשפט ההומניטארי הבינלאומי, שהכשירה פגיעה באזרחים שלא היו מעורבים בלחימה והובילה לסגירתם של תיקים רבים בלא כלום. עד היום הגוש כתב אישום אחד בלבד, נגד שלושה חיילים, בגין גניבה של 2,420 ש"ח.

בחלק מהמקרים חקירת מצ"ח עדיין נמשכת, מקרים נוספים עודם בבחינה של מנגנון הבירור וישנם אף כאלה שהפצ"ר טרם החליט כיצד לטפל בהם. כך למשל, הפצ"ר הקודם, האלוף דני עפרוני, נמנע מלהכריע האם לפתוח בחקירה של מה שכונה "יום שישי השחור" ברפיח, שבמהלכו נהרגו עשרות פלסטינים בהפצצות נרחבות של הצבא, ככל הנראה בניסיון למנוע חטיפה של חייל. ההחלטה בנושא עברה לפצ"ר החדש, תא"ל שרון אפק, שאף הוא לא הכריע בנושא עד היום. שר הביטחון לשעבר, משה יעלון, כבר הביע את התנגדותו לחקירה פלילית של אירועים אלה.⁴⁹

47. נגה ארצי, "מאחורי הקלעים של חקירות 'צוק איתן'", במחנה, 16.7.15.

48. נועם אמיר, "האיש עם השריון: קצין משטרה צבאית ראשי מנסה למנוע את הפיגועים", מעריב, 2.11.15.

49. גילי כהן ועמוס הראל, "יעלון על אירועי 'יום שישי השחור' ברפיח: אין מקום לחקירה פלילית", הארץ, 8.1.15.

50. סע' 17 לחוקת רומא של בית הדין הבינלאומי הפלילי.

51. עמוס הראל וגילי כהן, "הפרקליט הצבאי הראשי: לא תשמעו ממני שצה"ל הוא הצבא המוסרי בעולם", הארץ, 9.4.15.

52. עינת שרון, "המערכה המשפטית על 'צוק איתן' תימשך שנים", במחנה, 16.7.15.

גולן מימון, התייחס גם הוא לנושא, ולדבריו: "על פי החוק, מצפים מהמדינה לבצע את כל הפעולות כדי להגיע לחקר האמת, ואם בהתרשמות הסובייקטיבית לא עשית את הפעולות, זה מביא אותך לבית הדין בהאג".⁵³

בעיקר ביצירת מצג שווא של מערכת מתפקדת, החותרת לכאורה לגילוי האמת, בזמן שהאחרים האמתיים להפרות לא נחקרים וכל שנעשה הוא בדיקה שטחית של אירועים בודדים ומנותקים מכל הקשר.

כפי שעולה ממסמך זה, נראה כי ישראל לא הצליחה לעמוד אפילו במטרה זו. התובעת הראשית של בית המשפט הבינלאומי בהאג טרם החליטה האם יש לבית המשפט סמכות לחקור את שהתרחש במהלך הלחימה ב"צוק איתן". ואולם אם תחליט התובעת שסמכות כזו קיימת, ספק רב אם החקירות שישראל ניהלה עד כה ימנעו מבית המשפט להתערב. זאת בעיקר בשל החלטתה של המערכת לחקור מקרים "חריגים" בלבד, תוך התעלמות מוחלטת מאחריותם של הדרג המדיני ושל הדרג הפיקודי הבכיר לקביעת המדיניות וההוראות.

בתום הלחימה ב"צוק איתן" הודענו שלא נעביר עוד תלונות למערכת אכיפת החוק הצבאית, על אף בקשתה המפורשת. עם זאת, ציינו כי נשמח לחזור בנו מהחלטה זו אם ניווכח כי אכן מתקיימות חקירות רציניות ועצמאיות נגד האחראים להפרות של הוראות המשפט ההומניטארי הבינלאומי שאירעו במהלך הלחימה. בחלוף שנתיים, צר לנו לקבוע כי הדברים שכתבנו נותרו כשהיו, וכי ישראל עודה מקדישה את עיקר מאמציה ליצירת מראית עין ותו לא.

בסוף מאי 2016 פירסם בצלם דו"ח בשם "עלה התאנה של הכיבוש – מערכת אכיפת החוק הצבאית כמנגנון טיוח". בדו"ח הסביר הארגון את החלטתו להפסיק ולהפנות תלונות למערכת, בשל כשלונה העקבי והמתמשך להבטיח מתן דין וחשבון בגין פגיעות של חיילים בפלסטינים. הדו"ח סקר את עבודת בצלם מול הפרקליטות הצבאית ומצ"ח במשך יותר מ-25 שנה והראה כיצד המערכת מייצרת מראית עין של אכיפת חוק, בעוד בפועל הצלחתה נמדדת בעיקר ביכולתה לטיח את המקרים.

הלחימה במהלך "צוק איתן" הייתה אכזרית ואלימה. ישראל יישמה במהלכה מדיניות הפצצת בתים מהאוויר, שגרמה למותם של מאות בני אדם – ובהם משפחות שלמות. עשרות אלפי אנשים נותרו חסרי בית ואיבדו את כל עולמם. חקירות אמיתיות ואפקטיביות נדרשות לא רק כדי לעשות צדק עם הקורבנות ועם הקרובים להם; הן נדרשות גם כדי להרתיע מפני הישנותם של מעשים אלה וכדי למנוע פגיעות נוספות. כאשר דבר לא נחקר וכאשר קיים קונצנזוס שכל מה שנעשה במהלך הלחימה היה חוקי ומוסרי – נסללת הדרך לכך שכל הדברים הללו וגרועים מהם, יקרו שוב. אחרי 'עופרת יצוקה' לא היה דין וחשבון, אלא טיוח. גם הפעם, לאחר "צוק איתן", אין דין וחשבון אלא טיוח. זו איננה שאלה משפטית פורמלית: מדובר בחיי אדם. מחיר הדמים, חלילה, יאמיר עוד בעתיד.

כפי שפרסמנו במסמך בסיום "צוק איתן" – וכפי שמראה המסמך הנוכחי – מערכת הטיוח פועלת גם בחקירתם של אירועי לחימה ברצועת עזה. גם כאן עוסקת המערכת

53. נועם אמיר, "האיש עם השריון: קצין משטרה צבאית ראשי מנסה למנוע את הפגיעים", במחנה, 2.11.15.

